

Μεταξύ ανάγνωσης και απόγνωσης (σε εποχή κορωνοϊού)

Από τον ΠΕΤΡΟ ΜΑΡΤΙΝΙΔΗ

Robert Service, *Ο τελευταίος Τσάρος.*
Ο Νικόλαος Β' και η ρωσική
επανάσταση, μτφρ. Σώτη
Τριανταφύλλου, Πατάκη, Αθήνα 2019

Anne Applebaum, *Ο κόκκινος λιμός.*
Ο πόλεμος των Στάλιν εναντίον της
Ουκρανίας, μτφρ. Μενέλαος Αστερίου,
Αλεξανδρεία, Αθήνα 2019

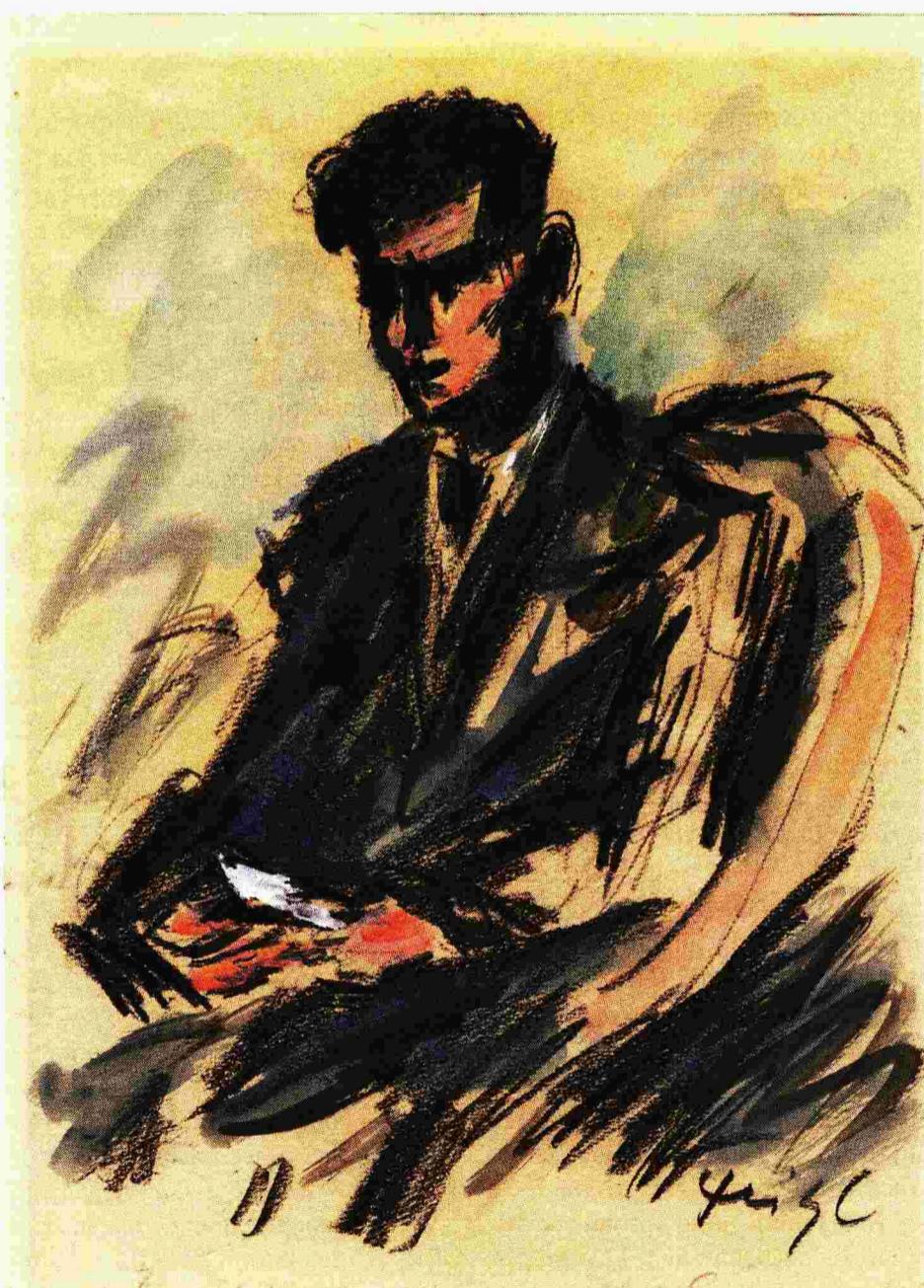
Αλεξέι Τολστόη, *Ο δρόμος των
μαρτυρίου,* μτφρ. Στέλλα Βουρδουμπά,
Γκοβόστη, Αθήνα χ.χ. (τρεις τόμοι)

Λονί Αραγκόν, *Οι κομμουνιστές,*
μτφρ. Τίτικα Δημητρούλια, Σύγχρονη
Εποχή, Αθήνα 1989-1994 (πέντε τόμοι)

Διαβάστε για να ζήσετε.
(Από επιστολή του Φλωμπέρ, το 1867)

Ένα βιβλίο πρέπει να είναι ο πέλε-
κυς για την παγωμένη θάλασσα
που κουβαλάμε μέσα μας.
(Από επιστολή του Κάφκα, το 1904)

Το 1936, όταν άρχιζε το πραξικό-
πημα του Φράνκο, ο ισπανός φι-
λόσοφος Μιγκέλ ντε Ουναμούνο
δήλωνε: «Δεν είμαι ούτε φαλαγγίτης
ούτε μπολσεβίκος, είμαι μόνος». Και το
1938, όταν η δικτατορία του Μουσολίνι
πήρε την πιο τυραννική της μορφή, ο
ιταλός φιλόσοφος και κριτικός της τέ-
χνης Μπενεντέτο Κρότσε είχε επίσης
δηλώσει: «Δεν είμαι ούτε φασίστας ούτε
μαρξιστής, είμαι μόνος». Το πλαίσιο
διαφέρει τελείως τώρα, αλλά, σε όλο
τον κόσμο, η ιδεολογική μοναξιά έγινε
κυριολεκτική. Όσοι δεν είμαστε άρ-
ρωστοι, ευτυχώς, ούτε εξασφαλισμένα
απρόσβλητοι από τον ίδιο, είμαστε μόνοι.

Σχέδιο του νεαρού Φραντς Κάφκα από τον Φράντριχ Φάιγκλ όταν ήταν συμμαθητές στην Πράγα,
το οποίο απεικονίζει τον συγγραφέα να διαβάζει. Κάρβουνο και νερομπογιά σε χαρτί. Ο Φάιγκλ
σχεδίασε τουλάχιστον τρία πορτραίτα του, αλλά αυτό είναι το μόνο που έφτιαξε όσο ζόύσε ο Κάφκα.

Και η πιο λυτρωτική αντιμετώπιση της
μοναξιάς, σε κάθε περίπτωση, είναι η
ανάγνωση.

Ενόσω ο γραπτός λόγος βρισκόταν
στα σπάργανα, σπανίως η ανάγνωση έ-

μενε σιωπηλή. Είτε ο αναγνώστης είχε α-
κροατήριο (το συνηθέστερο) είτε έστε-
κε μόνος απέναντι στον πάπυρο ή στην
περγαμηνή, η ανάγνωση γινόταν μεγα-
λόφωνα. Γι' αυτό και το πασίγνωστο α-

πόφθεγμα «scripta manent, verba vo-
lant», το οποίο στην εποχή μας σημαίνει
«τα γραπτά μένουν, όσα λέγονται χάνο-
νται», ξεκίνησε ως εγκώμιο στον προφο-
ρικό λόγο. Σήμαινε ότι τα λόγια της σε-
λίδας μένουν ακίνητα και βουβά, ενώ οι
ακουόμενες λέξεις διαθέτουν φτερά και
πετούν ελεύθερα. Οι αρχέγονες γλώσ-
σες της Βίβλου –αραμαϊκά κι εβραϊκά–
δεν διέκριναν το «αναγιγνώσκειν» α-
πό το «ομιλεῖν», ενώ τα νήπια και όσοι
σε μεγάλη ηλικία μαθαίνουν ανάγνωση
προφέρουν φωναχτά τις λέξεις, ώστε ν'
αναγνωρίζουν μέσω του ήχου τις σημα-
σίες τους στα συμβολάκια που βλέπουν
στη σελίδα.

Το ζήτημα, βέβαια, δεν είναι αν ο Αμ-
βρόσιος Μεδιολάνων προτιμούσε να
διαβάζει σιωπηλός, ενώ ο Αυγούστι-
νος, ο εν θεολογίᾳ και αγιότητι συνά-
δελφός του, διάβαζε μεγαλόφωνα – πι-
στός στον Αριστοτέλη, που θεωρούσε
τα γράμματα «σύμβολα ήχων, τα οποία
εφευρέθηκαν ώστε να μπορούμε να συ-
νομιλούμε με τους απόντες»¹. Το ζήτη-
μα είναι η ίδια η «συνομιλία». Τι παίρ-
νουμε από τον απόντα συνομιλητή και
τι του δίνουμε, έστω εν αγνοία του; Α-
κόμη και στην πιο σιωπηλή ανάγνωση
ισχύει η νουθεσία του ποιητή Μάρκου
Βαλέριου Μαρτιάλη, τρεις αιώνες πριν
τον Αυγούστινο, ότι: «Ο στίχος δικός
μου είναι, μα, φίλε μου, σαν δυνατά τον
πεις / Σου φαίνεται δικός σου, γι' αυτό
φρικτά τον κατακρεουργείς! Έστω και
έτσι, λοιπόν, έστω εν αγνοία του συγ-
γραφέα ή με παραγνώσεις του, η «συ-
νομιλία» μαζί του αίρει τη μοναξιά μας.
Όσοι, μάλιστα, έχουν τη βανδαλιστική
αλλά αδήριτη έφεση να υπογραμμίζουν
αράδες ή να σημειώνουν στο περιθώριο
των σελίδων, καθιστούν αυτή τη «συνο-
μιλία» σχεδόν εμπράγματη.

Συνεπώς, στην εποχή που διανύου-
με –εποχή οικειοθελών εγκλεισμών σε
οικουμενική κλίμακα– η προτροπή του

Φλωμπέρ αποκτά ένα νόημα πολύ πέρα από εκείνο που της έδινε ο συγγραφέας, όταν έγραφε² στην δημοκρατικών φρονημάτων αριστοκράτισσα και θαυμάστριά του Μαρί-Σοφί Λερουαγέ ντε Σαντεπί (Marie-Sophie Leroyer de Chantepie). Όχι απλώς «διαβάστε για να ζήσετε», αλλά «διαβάστε για να μην παραφρονήσετε».

Tο πρόβλημα με αυτές τις ψυχωφελείς «συνομιλίες» είναι ότι όποιοι διαθέτουν άφθονο χρόνο επειδή ανήκουν στις λεγόμενες ευπαθείς ομάδες, δεν διαθέτουν συνήθως, ακριβώς επειδή ανήκουν σ' αυτές, εξοικείωση με βιβλία που παρέχονται μέσω ψηφιακών τεχνολογιών. Δεκαετίες θητείας στην υλική επαφή με τον όγκο κάθε βιβλίου, το βάρος του, την αφή του χαρτιού, την οσμή της βιβλιοδεσίας του κι εκείνο το κράτημα καλοξυσμένου μολυβιού στο άλλο χέρι, σαν μπαγκέτα μαέστρου (έστω κι αν μόνη μελωδία είναι το θρόισμα του γυρίσματος των σελίδων), δεν αντισταθμίζονται από την ψυχρότητα μιας οθόνης. Όπως και το τριγύρισμα μεταξύ πάγκων και ραφιών ενός βιβλιοπωλείου, οι υποδείξεις του βιβλιοπώλη και οι πιθανές επιφυλάξεις του υποψήφιου αγοραστή ή οι τυχόν ανταλλαγές αξιολογήσεων με άλλους πελάτες, δεν αντισταθμίζονται από τις (μόνιμα εκθειαστικές) προτάσεις των εκδοτικών οίκων στο Διαδίκτυο³.

Λύση, έτσι, είναι η επάνοδος στα ράφια της βιβλιοθήκης του καθενός. Αυτή, τουλάχιστον, ήταν η δική μου λύση (και συγγνώμη που γι' αυτήν μόνο γράφω). Στο ξεκίνημά της μάλιστα, ενόσω κατέβαζα αγαπημένα βιβλία, χρόνια στην ίδια θέση, ή άλλα που θυμόμουν ότι τα διάβασα, με τις υπογραμμίσεις να το επιβεβαιώνουν, αλλά ελάχιστα κρατούσα στη μνήμη μου από το περιεχόμενό τους, η όλη επίδοση είχε κάτι από «Frankenstein revisited». Ιδίως αν συνυπολογιστεί το αναγκαίο ξεσκόνισμα.

Έτσι κι αλλιώς, για την πλατωνική αντίληψη (με τις εξηγήσεις του Σωκράτη στον Φαίδρο), οι γραπτές λέξεις απλώς «θυμίζουν» στον αναγνώστη εκείνα που ήδη ξέρει. Κάτι που επαληθεύεται απολύτως όταν ξαναδιαβάζουμε βιβλία που είχαμε προ πολλού διαβάσει. Από τον όψιμο Μεσαίωνα, όμως, αναγνώστες όπως ο Ρισάρ ντε Φουρνιβάλ αμφισβήτησαν την αφετηριακή παντογνωσία της ψυχής κι αντιπρότειναν ότι, στη σύντομη ζωή τους, άνθρωποι που επιθυμούν τη γνώση πρέπει να βασιστούν στη γνώση που συνέλεξαν άλλοι, προγενέστεροι, προκειμένου να αυξήσουν τη δική τους⁴. Δεν έχω πρόβλημα να προτιμήσω τον γάλλο φιλόσοφο και τροβαδούρο του 13ου αιώνα από τὸν «θείο Πλάτωνα», αρκεί να περιληφθούν και τα μυ-

Ένοπλοι μπολσεβίκοι φρουρούν σιταποθήκη στην Ουκρανία.

θιστορήματα στην «αύξηση των γνώσεων»⁵. Άλλωστε, η επάνοδος στα ράφια της βιβλιοθήκης μου δεν έκανε σχετικές διακρίσεις.

Tην ελαφρώς νεκρόφιλη «λύση» μου, λοιπόν, την καθόρισαν τα δύο βιβλία που είχα προλάβει ν' αγοράσω πριν κλείσουν τα βιβλιοπωλεία: Ο τελευταίος Τσάρος, του Ρόμπερ Σέρβις, και Ο κόκκινος λιμός, της Αν Άπλμπαουμ. Το ότι και τα δύο είχαν πρωτοεκδοθεί το 2017 μάλλον δεν είναι σύμπτωση. Άμεσα ή έμμεσα αφορούν τη σοβιετική επανάσταση, που συμπλήρωνε την εκατονταετήριδα της. Ούτε το ότι οι μεταφράσεις τους κυκλοφόρησαν ταυτόχρονα, δυο χρόνια μετά, βλέπω ως σύμπτωση. Τόσο παίρνει για ξένα βιβλία με καλές κριτικές να εκδοθούν και στα ελληνικά. Σύμπτωση, χωρίς αμφιβολίες, είναι το ότι τράβηξαν το αγοραστικό μου ενδιαφέρον την παραμονή των μέτρων για τον κορωνοϊό. (Εκτός εάν κάτι στο σύμπαν με έστρεφε σε κείμενα περί μαζικών θανάτων, ενόψει κύματος μαζικών θανάτων που ήδη πλησιάζει!).

Τα συγκεκριμένα βιβλία τα είχα δει και νωρίτερα. Προτίμησα όμως άλλα τότε. Οι συνθήκες παραίτησης του τσάρου Νικόλαου Β' μετά την επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1917, ο επί κυβερνήσεως Κερένσκι περιορισμός του και τής οικογένειάς του στο ανάκτορο του Τσάρκαγε Σελό, μέχρι τον Αύγουστο, η μεταφορά τους στο Τομπόλσκ, όπου τους βρήκε η Οκτωβριανή Επανάσταση, η νέα μεταφορά τους στο Γεκατερίνμπουργκ, τον Απρίλιο του 1918, και η αιφνιδιαστική εκτέλεσή τους στις 17 Ιουλίου, χωρίς μια δίκη που θα διέσωζε τα πέντε παιδιά, τον γιατρό και τρεις ακολούθους τους, μου ήταν ήδη γνωστά⁶.

Και το βιβλίο του Σέρβις, ωστόσο, άξιζε προσεκτική ανάγνωση καθεμιάς από τις 400 σελίδες του, χάρη στην πληρότητα των τεκμηρίων για το πώς κατέληξε ο Νικόλαος Β'. Με λεπτομέρειες για το τι έλπιζε τους τελευταίους μήνες, τι βιβλία διάβαζε και πόσο συνειδητοποιούσε ότι πλήρωνε παλιές ή πρόσφατες αποφάσεις της δικής του πολιτικής. Όπως και με σημαντικά τεκμήρια για την επιμονή του Λένιν «να μη νικήσουμε απλώς τον εχθρό, αλλά να τον εκμηδενίσουμε» (βλ. σ. 281).

Όσο για το θέμα του βιβλίου της Απλμπαουμ, μου ήταν επίσης γνωστό κι από άλλού⁷. Αλλά Ο κόκκινος λιμός άξιζε ακόμη περισσότερο προσεκτική ανάγνωση των δικών του 400 σελίδων. Πριν φτάσει στο «Χολοντομόρ» – το ολοκαύτωμα τεσσάρων εκατομμυρίων Ουκρανών νεκρών από πείνα, την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1933–, η διεθνούς φήμης ιστορικός ξεκινά με μιαν αναδρομή στη συμβολή των ουκρανών χωρικών στην επανάσταση του 1917. Αναλύει εκεί τον αντιφατικό ρόλο που έπαιξαν αναρχοκομμουνιστές πολέμαρχοι όπως ο Νέστορ Ιβάνοβιτς Μαχνό, με το να βοηθούν τους μπολσεβίκους κατά των «Λευκών», ως το 1919, και να τους πολεμούν μετά, στη δημιουργία κολχών. Τα στοιχεία που παραθέτει, ειδικά για τις περιοχές που δραστικά αντιστάθηκαν στα κολχός, είναι συγκλονιστικά. Περιοχές οι οποίες σε παλιότερες περιόδους πλήττονταν λιγότερο από ξηρασίες έγιναν οι περιοχές με τα περισσότερα θύματα το 1932-33. Αποδεικνύοντας, έτσι, πόσο στυγνά πολιτικός ήταν ο συγκεκριμένος λιμός και κατευθυνόμενος από τον Στάλιν, με στόχο να εκρωσίσει τους απειθαρχους Ουκρανούς. Κάτι που εξηγεί γιατί «ακόμη και Εβραίοι Ουκρανοί καλωσόρισαν τα γερμανικά

στρατεύματα», όταν τον Νοέμβριο του 1941 η Βέρμαχτ καταλάμβανε την Ουκρανία (βλ. σ. 310), αφού την έλευση των Γερμανών την ταύτιζαν με την αποκολεκτιβοποίηση. Όπως, επιπλέον, εξηγεί τις ταραγμένες σχέσεις Ρωσίας-Ουκρανίας μέχρι τις μέρες μας.

Sυναρπαστικά στην ανάγνωσή τους, τα δύο βιβλία κάλυψαν το πρώτο δεκαήμερο εθελούσιου εγκλεισμού. Νέα επίσκεψη σε βιβλιοπωλείο αποκλειόταν, έμενε η επάνοδος στη βιβλιοθήκη μου, όπως έλεγα στην αρχή. Κι εκεί έπαιξαν τον ρόλο τους τα μόλις προηγούμενα πονήματα. Η δόση αντικομμουνισμού ήταν αρκετή, κάτι θα έπρεπε να τη μετριάσει. Είχα μάθει αρκετά για το πώς ο Λένιν συγκάλυψε τον ρόλο του στην εκτέλεση των Ρομανόφ, ξεκινώντας από τη δολοφονία του μεγάλου δούκα Μιχαήλ στις 13 Ιουνίου 1918, και πώς ο Στάλιν συγκάλυψε τον δικό του, εικοσιπέντε χρόνια μετά, στην εξόντωση των Ουκρανών. Χρειαζόμουν και κάτι φιλοκομμουνιστικό, όχι όμως και να επιστρέψω σε δοκίμια του Γκέοργκ Λούκατς, σαν το *Ιστορία και ταξική συνείδηση*, ή στο *Ιμπεριαλισμός και Επανάσταση*, του Ενβέρ Χότζα.

Έτσι κατέφυγα στη μυθοπλασία. Χάρη σε αυτήν, άλλωστε, πολλοί άνθρωποι της γενιάς μου στραφήκαμε στην Αριστερά (με τις δεξιές κυβερνήσεις στην Ελλάδα του 1950-1960 και τη Χούντα, ως αποκορύφωση, να ενισχύουν αυτή τη στροφή). Επί περίπου τριάντα χρόνια βρίσκονταν στη βιβλιοθήκη μου το τρίτομο μυθιστόρημα του Αλεξέι Τολστόι Ο δρόμος του μαρτυρίου και το πεντάτομο του Λουί Αραγκόν Οι κομμουνιστές. Επαρκής αριθμός σελίδων για να καλύψει όλο τον Απρίλιο, με το επιπλέον προσόν να έχω εγκαταλείψει την ανάγνωση και των δύο στη μέση – τον Τολστόι στην αρχή του β' τόμου, τον Αραγκόν στο τέλος του α'. Στις δεδομένες συνθήκες, η «revisitation» γινόταν σχεδόν επιβεβλημένη.

Το ωραίο είναι ότι δεν μετάνιωσα που τα «ξαναδιάβασα» (ξεκινώντας τα πάλι από την αρχή), μα ούτε και για το ότι τα είχα εγκαταλείψει μετάνιωσα. Ίσως αυτή να είναι η μοίρα ανολοκλήρωτων σχέσεων που ολοκληρώνονται μετά από δεκαετίες.

O Αλεξέι Τολστόι αποτελεί περίπτωση προικισμένου οπορτουνιστή, φανερή κι από την εξέλιξη της τριλογίας του. Ο α' τόμος, με τίτλο «Οι αδελφές», παρουσιάζει τις κόρες ενός γιατρού στην παρόχθια του Βόλγα πόλη Σαμάρα, με τα αισθηματικά τους προβλήματα στην περίοδο 1914-1917. Η μεγάλη, η Κάτια, παντρεμένη

με δικηγόρο, απατά τον άνδρα της μ' έναν ποιητή, ενώ η μικρότερη, η Ντάσα, συναντά τον έρωτα της ζωής της στο πρόσωπο νεαρού μηχανικού, που διακρίνεται για τη γενναιότητά του στον τσαρικό στρατό όταν αρχίζει ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος. Στον β' τόμο, με τίτλο «1918», ο μηχανικός αλλάζει πεποιθήσεις κι αναδεικνύεται ήρωας και στον «κόκκινο στρατό», ενώ η Κάτια, έχοντας εγκαταλείψει δικηγόρο σύζυγο και ποιητή εραστή, ερωτεύεται έναν αξιωματικό που, πιστός στον τσάρο, κατατάσσεται στον «στρατό εθελοντών», οι οποίοι πολεμούν τους Μπολσεβίκους στην Ουκρανία. Μέσα στις συγκρούσεις,⁸ τα δυο ζεύγη χάνονται. Άλλα στον γ' τόμο, «Το σκυθρώπο πρωινό», αλλάζει κι ο αξιωματικός πεποιθήσεις και, μετά από φοβερές περιπέτειες, καταφέρνει να βρει την Κάτια στη Μόσχα και οι δυο τους την Ντάσα, με τον δικό της αγαπημένο. Για να καταλήξουν όλοι μαζί –αδελφές και μπατζανάκηδες– να παρακολουθούν την παρουσίαση του προγράμματος εξηλεκτρισμού της Ρωσίας, ενώπιον των Λένιν και Στάλιν, με προοπτική «να τελειώσει η εκμετάλλευση του ανθρώπου απ' τον άνθρωπο», όπως λέει η τελευταία φράση του μυθιστορήματος.

Διόλου παράξενο που το βιβλίο κέρδισε «βραβείο Στάλιν» το 1943. Είναι ένα περιπετειώδες διπλό love story, δοξάζει τα κομμουνιστικά ιδεώδη χωρίς να κρύβει τα μαρτύρια που συνεπάγεται η εκπλήρωσή τους, πληροί τα κριτήρια του σοσιαλιστικού ρεαλισμού όσο το περιβόητο Πάως δενότανε τ' ατσάλι και διαθέτει πολύ πιο έντεχνη πρόσα από τον Νικολάι Οστρόβσκι. Γόνος αριστοκρατικής οικογένειας, με μητέρα μακρινή συγγενή του Ιβάν Τουργκένιεφ και πατέρα μακρινό συγγενή του Λέοντος Τολστού, ο Αλεξέι ήταν πράγματι προικισμένος. Ο δρόμος του μαρτυρίου περιέχει εξαιρετικά καλογραμμένες σελίδες (εξ ου η χαρά του «ξαναδιαβάσματος»). Πλην όμως ο συγγραφέας είχε πάρει το μέρος των «Λευκών» στην επανάσταση. Μετά την οριστική τους ήττα, το 1920, βρέθηκε εμιγκρές στο Παρίσι, αρχικά, κι έπειτα στο Βερολίνο. Άλλα η έντονη νοσταλγία της πατρίδας και η μεσολάβηση του Μαξίμ Γκόρκι του επέτρεψαν να γυρίσει στη Μόσχα όπου, υποχρεωτικά, έβαλε την πένα του στην υπηρεσία του Στάλιν. Για να καταστεί, όπως το έθεσε ο Τζορτζ Όργουελ, «μια λογοτεχνική πόρνη».

Σύμφωνα με τις χρονολογίες στο τέλος κάθε τόμου, ο Τολστόι έγραψε τον

α' τόμο το 1921, το 1927-28 τον β' και το 1941 τον γ'. Με τους ήρωες να μετατρέπονται από «Λευκοί» σε «Κόκκινους», η πλοκή περιέχει πολλά αυτοβιογραφικά στοιχεία. Από τη μεριά του, ο Λουί Αραγκόν έγραψε τους Κομμουνιστές μεταξύ 1949-1951, με τη δράση να καλύπτει 17 μήνες, από Φεβρουάριο 1939 ως Ιούνιο 1940, δηλαδή την περίοδο από το σύμφωνο Μολότοφ-Ρίμπεντροπ ως τη γαλλική ήττα από τους Ναζί, κι άρα περίοδο κατά την οποία ο Τολστόι ολοκλήρωνε τον Δρόμο του μαρτυρίου. Η πιο σημαντική σύγκλιση των δυο συγγραφέων, πάντως, είναι στις φιλοκομμουνιστικές θέσεις και την πρόθεση να βάλουν τους αναγνώστες τους να αφογυκραστούν τον τριγμό των μηχανισμών της ιστορίας, σε στιγμές και σε τόπους όπου αυτός κορυφώνεται.

Κινείται *en bloc*, χωρίς πρωταγωνιστές (μα με τα πρόσωπα που ξεχωρίζουν ως πιο έτοιμα για αντίσταση στον ναζισμό να είναι κομμουνιστές). Τις παραθέσεις διέπει ένα «διαλεκτικό μοντάζ», σαν του Αιζενστάιν, καθώς αντιπαραβάλλονται μιζέρια-χλιδή, ιδιοτέλεια-ανιδιοτέλεια, αμφιβολία-εμπιστοσύνη κ.λπ. Με την προσθήκη στρατιωτικών χαρτών μάλιστα, στον δ' και ε' τόμο, ώστε ο ιστορικός ενεστώς της αφήγησης να δέσει με την τοπογραφική εικόνα, και με μια αιφνίδια παρέμβαση του συγγραφέα (σ. 269, τόμ. ε'), όπου εξηγεί τις πηγές ενός επεισοδίου. Γιατί όχι; Σε κάποιον που ξεκινά από το Νταντά και τους Σουρεαλιστές, δεν θα άρμοζε η δημιουργία ηρώων οι οποίοι ξεκινούν τσαρικοί κι εξελίσσονται σε μπολσεβίκους⁹.

Παρά ταύτα, πίσω από τις διάσπαρτες ψηφίδες, με την πληθώρα φανταστικών ή αυθεντικών προσώπων που εμφανίζονται στη διάρκεια των κρίσιμων 17 μηνών, δεν υπάρχει παρά ένας στόχος. Πίσω από νεαρές αστές που διαβάζουν Μπαλζάκ ή πίσω από συνδικαλιστές που υπερασπίζονται εργατικές κατακτήσεις, πίσω από φλύαρους διανοούμενους που αναρωτιούνται αν φταίει η ίδια η Πολωνία για τη διχοτόμηση της μεταξύ Γερμανών-Ρώσων, «αφού

είχε αρνηθεί τη διέλευση στον Κόκκινο Στρατό που πήγαινε να τους υπερασπίσει», ή πίσω από έντιμους τραπεζίτες που αυτοκτονούν και πίσω από προλετάριους που αποκαλούν την *Humanité* (εφημερίδα του γαλλικού KK) «Ουμά»¹⁰ ή «χαρτί με μια γλύκα που γεμίζει το κεφάλι τραγούδια», πίσω από δεξιούς βουλευτές που επιβάλλουν διώξεις των κομμουνιστών και πιστούς κομμουνιστές που θεωρούν αμυντική την εισβολή των Ρώσων στη Φιλανδία τον Νοέμβριο του 1939, επειδή «Φιλανδοί και Ιάπωνες ετοιμάζαν σχέδιο απόσπασης της Σιβηρίας», ή άλλους που δηλώνουν ότι «δεν μπορούμε να αμφιβάλλουμε για το κόμμα», όπως και πίσω από στρατηγούς ικανότερους σε ελιγμούς υποχωρήσεων απ' ό,τι σε ελιγμούς επιθέσεων, πίσω από όλα αυτά, λοιπόν, δεν υπάρχει παρά ένα κεντρικό ζήτημα: ο αντίκτυπος του συμφώνου Μολότοφ-Ρίμπεντροπ. Ήταν, άραγε, νόμιμη αντίδραση των Σοβιετικών απέναντι στη διστακτικότητα των καπιταλιστών για μια συμμαχία μαζί τους; Ήταν ευφυής (αν και ατελέσφορη) στρατηγική του Στάλιν να διατηρήσει την ειρήνη, απαλλάσσοντας τον Χίτλερ από τον φόβο της περικύκλωσης; Ήταν μια προδοσία; Αυτό το τελευταίο αποκλείει διαρρήδην ο Αραγκόν, καθώς όποιοι διατυπώνουν τέτοια μομφή θα είναι πρόθυμοι, όπως προοικονομείται από τη δράση τους στην πλοκή, να τα βρουν με τους Ναζί μετά την κατάκτηση της Γαλλίας.

Νομίζω ότι αυτός ήταν ο στόχος του βιβλίου, όταν εκδιδόταν στη Γαλλία του 1951. Όπου το KK, με τον γενικό του γραμματέα Μορίς Τορέζ άρρωστο στη Μόσχα, προσπαθούσε ακόμα να απαλλαγεί από το στίγμα αυτού του συμφώνου και τη θεωρία των οπαδών του στρατηγού Πεταίν, ότι την ήττα έφερε η υπονόμευση του στρατού από κομμουνιστές¹¹. (Καίτοι το 1945 είχε δοθεί σε πλατεία του Παρισιού το όνομα Στάλινγκραντ, προς τιμήν της κρίσιμης μάχης, όνομα που διατηρεί ως σήμερα.) Λόγο να συνηγορήσει υπέρ του KK για να εξαγοράσει αντικομμουνιστικό παρελθόν δεν είχε, πάντως, ο Αραγκόν. Ναι μεν καταγόταν από αστούς, αλλά, από το 1928 ήδη, ο έρωτάς του για την Έλσα Τριολέ (πιθανώς, τότε, πράκτορα της μυστικής σοβιετικής αστυνομίας NKVD και αδελφή της Λίλι Μπρικ - μούσας του Μαγιακόφσκι) τον είχε οδηγήσει στο KK. Και τον κράτησε εκεί, να επιδοκιμάζει τις διώξεις του Στάλιν στις δίκες της Μόσχας, μεταξύ 1936-38. Άλλα η συμμετοχή του στη γαλλική αντίσταση, στο πλάι άλλων γνωστών αντίστασιακών ποιητών, όπως ο Πωλ Ελυάρ, ο Ρομπέρ Ντεσονός ή ο Πιερ Σεγκέ, προσέδιδε ιδιαίτερη βαρύτητα στη συνηγορία του.

Με το να θέλει, όμως, και στρατευμέ-

νη τέχνη να κάνει, αλλά και ν' ανανεώσει την ίδια τη μυθιστορηματική αφήγηση, και να καταγγείλει τους υπεύθυνους για τη γαλλική ήττα αλλά και ν' αποφύγει έναν ρουτινιάρικο ρεαλισμό, εκείνο που εντέλει καταφέρνει ο Αραγκόν είναι να κουράζει. Η ιλιγγιώδης ανάμικη θραυσμάτων από διαδρομές δεκάδων ηρώων, με διάσπαρτες εμφανίσεις στην εξέλιξη της πλοκής, μέσα στους κατακερματισμούς της δεξιάς, τους προβληματισμούς της αριστεράς και την ηττοπάθεια στα πολεμικά μέτωπα, δεν κρατά συνεχές το αναγνωστικό ενδιαφέρον. Όσο για τους ευσυνείδητους υπομνηματισμούς της μεταφράστριας, περί τα αυθεντικά πρόσωπα ή γεγονότα στα οποία αναφέρεται ο συγγραφέας, μάλλον επιτείνουν τον ίλιγγο, ενώ κρίσμες αναφορές τής ξεφεύγουν ενίστε. (Όπως με τον γερμανόφιλο που λέει: «εγώ λαχτάρησα όταν εκείνος ο Εβραιάκος δολοφόνησε κάποιο γραμματέα της γερμανικής πρεσβείας... Ας τα περνούσαν τότε τα σύνορα, τι να κάνουμε! Με το δίκιο τους θα τα περνούσαν», χωρίς να υπάρχει υποσημείωση για τη δολοφονία του φοι Ρατ από τον Χέρσελ Γκρύνσπαν, στις 7 Νοεμβρίου 1938 στο Παρίσι, η οποία έδωσε αφορμή στους Ναζί για το φοβερό πογκρόμ της «νύχτας των κρυστάλλων».)

Tελικά, με μιαν επανάσταση που μετά δυο χρόνια εκκαθαρίσεων δεν μπορούσε να καταλήξει παρά σε ό,τι κατέληξε -σε τυραννία- και μια πολεμική ετοιμασία που μετά 17 μήνες εσωτερικών αντιπαλοτήτων κατέληξε σε ήττα πριν καλά-καλά γίνει ο πόλεμος, κύλησε σχεδόν όλος μου ο Απρίλιος. Με τρεις τόμους της παραδοσιακής γραφής του Αλεξέι Τολστόι, πέντε της μοντερνιστικής του Λουί Αραγκόν, και με μια πασχαλιάτικη Ανάσταση που έμοιαζε πολύ με την πρωταρχική, αφού παρευρέθησαν σε αυτήν μόνο οι οικείοι του αναστάντος και οι υπόλοιποι την πληροφορηθήκαμε από φήμες.

Ένας ρώσος συγγραφέας που προτίμησε τη Μόσχα από το Παρίσι του 1923, έστω και αν έπρεπε να ασπαστεί την ιδεολογία ενός ολοκληρωτισμού, κι ένας γάλλος ποιητής που έγινε μυθιστοριγράφος για να υποστηρίξει τον ίδιο ολοκληρωτισμό (επαληθεύοντας το ότι οι μεγάλοι ποιητές αποδεικνύονται συνήθως μέτριοι μυθιστοριογράφοι), δεν θα έλεγα ότι αποτέλεσαν την καλύτερη αναγνωστική παρέα του μήνα. Δεν μου χρειάζονταν βέβαια, ειδικά αυτή την περίοδο, «βιβλία που μας γρονθοκοπούν σαν οδυνηρή συμφορά», σπάζοντας «την παγωμένη θάλασσα που κουβαλάμε μέσα μας», όπως πίστευε ο Κάρφα¹². Εφόσον αναζητούσα κάτι φιλοκομμουνιστικό, ο Τολστόι και ο Αραγκόν ήταν προτιμότεροι απ' το να ξανάπιανα

τον Ρομαίν Ρολλάν ή τον Μενέλαο Λουντέμη της εποχής των απαλών μου ονύχων. Διόλου δεν μετρίασαν, ωστόσο, τη γεύση που μου είχαν αφήσει τα δοκίμια του Σέρβις και της Άπλμπαουμ.

Σε στιγμές κατά τις οποίες ο καπιταλισμός, εν γένει και ιδίως στη χώρα μας, δείχνει «ανθρώπινο πρόσωπο», αποδεχόμενος τα τεράστια οικονομικά πλήγματα ώστε να διαφυλάξει ζωές υπερηλικών, πόση γοητεία να διατηρήσουν κοινωνικά συστήματα που πολλά υποσχέθηκαν, αλλά ανθρώπινο πρόσωπο δεν έδειξαν; Όλα εξαντλήθηκαν στα ιδεώδη τους. Η κοσμική θρησκεία στην οποία στηρίχθηκαν βοήθησε βέβαια, αποφασιστικά, στην αντιμετώπιση του πιο αποτρόπαιου ολοκληρωτισμού -του ναζισμού- κι αυτό θα τους μείνει ανεξίτηλα πιστωμένο (όπως το όνομα Στάλινγκραντ της πλατείας στο Παρίσι). Άλλα την γκανγκστερική εκτέλεση των Ρομανόφ το 1918, την εξόντωση 4.000.000 Ουκρανών το 1933, συν τα Γκουλάγκ και πολλά άλλα, δεν τα παραγράφει καμιά λογοτεχνική έξαρση¹³. Μεταξύ λογοτεχνίας και δοκιμιογραφίας μοιάζει να ισχύει ό,τι μεταξύ θρησκείας και επιστήμης: η μία εκτρέφει το υπερβατικό, η άλλη επαναφέρει στο εμμενές.

Αν δεν ανοίξουν σύντομα τα βιβλιοπωλεία, με βλέπω να ξαναδιαβάζω την Αισθηματική αγωγή. Με ζητούμενο την αναίρεση της μοναξιάς, η επιλογή θα είναι ιδιαίτερη, αφού ο Κάρφα σύστηνε το συγκεκριμένο βιβλίο του Φλωμπέρ στη μνηστή του, Φελίτσε Μπάουερ, εξηγώντας της ότι: «για χρόνια έχει σταθεί κοντά μου, όπως δυο τρεις άνθρωποι το πολύ». ▲

1 Βλ. αναφορά Alberto Mangual, *H ιστορία της ανάγνωσης*, μτφρ. Λύδο Καλοβυρνάς, Αθήνα 1997, σ. 86.

2 Βλ. Gustave Flaubert, *Correspondance*, επιλογή και παρουσίαση Bernard Masson, éditions Gallimard, Collection Folio classique, 1971.

3 Κάτι ανάλογο ισχύει και για τις κατά τα άλλα απολύτως αξέπανες προσπάθειες διδασκόντων όλων των βαθμίδων να συνεχίσουν μέσω Skype τη διδασκαλία τους. Δεν πρόκειται όμως για ένα βήμα πέρα από την παραδοσιακή εκπαίδευση (με οργανωμένα μαθήματα σπουδαίων ακαδημαϊκών, ικανά να αποθέουν και ιστορική παρακαταθήκη), αλλά για κάτι σαν «απ' το ολότελα...» - μια πτωχευμένη εκδοχή της ζωντανής επαφής. Με κρυάδες τύπου «όποιος πάει στο κυλικείο ας μου φέρει έναν καφέ», για τις οποίες υπερηφανεύονταν διαδικτυακά κάποια καθηγήτρια, να κινδυνεύουν να καταστρέψουν το χιούμορ των παιδιών.

4 Βλ. Richard de Fournival, *Le Bestiaire d'Amour et la Response du Bestiaire*. Διγλωσση έκδοση, με μετάφραση α-

πό τα μεσαιωνικά γαλλικά και επιμέλεια του Gabriel Bianciotto, éditions Honoré Champion, 2009.

5 Όπως έχει υποστηρίξει ο Μίλαν Κούντερα: «Το μυθιστόρημα γνωρίζει το ασυνείδητο πριν τον Φρόιντ, την πάλη των τάξεων πριν τον Μαρξ και ασκεί τη φαινομενολογία πριν τους φαινομενολόγους» (Milan Kundera, *L'art du roman*, Gallimard 1986, σ. 50).

6 Κυρίως από το έξοχο βιβλίο της Hellen Rappaport, *Petrograd 1917, Caught in the Revolution*, Windmill Books 2016, κι από το εμβριθές πόνημα του Orlando Figes, *A People's Tragedy, the Russian Revolution 1891-1924*, Pimlico 1997. (Δυστυχώς κανένα από αυτά τα δύο δεν έχει, απ' όσο ξέρω, μεταφραστεί στα ελληνικά.)

7 Κυρίως από τη μελέτη του Timothy Snyder, *Bloodlands, Europe between Hitler and Stalin*, Vintage Books 2010 [Αμερικανικές ήχωρες: *Η Ευρώπη μεταξύ Χίτλερ και Στάλιν*, Παπαδόπουλος, Αθήνα 2017], όπως κι από εκείνη του Oleg V. Khlevniuk, *Στάλιν: Μια νέα βιογραφία*, Παπάκη, Αθήνα 2018.

8 Στις οποίες εμφανίζεται και ο αναρχοκομμουνιστής Νέστορ Μαχνό, με σημαντικό ρόλο στην πλοκή.

9 Αν και ορισμένες περιγραφές σκηνών πανικού στο Παρίσι, από την είδηση της επερχόμενης εισόδου των Γερμανών στην πόλη, όπως και κάποιες σκηνές από την υποχώρηση του αγγλικού και γαλλικού στρατού στη Δουνκέρκη (στην αρχή και στο τέλος του ε' τόμου, αντίστοιχα) τις διακρίνει ένας